

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Байлов Антон Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ),
Васильєв Андрій Анатолійович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.61

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ НАСИЛЬСТВУ В СІМ'Ї

Проведений аналіз законопроектів щодо посилення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, згідно з якими пропонується передбачити у розділі II Особливої частини Кримінального кодексу України новий для кримінального законодавства термін «члени сім'ї». З метою забезпечення більшої ефективності протидії злочинам проти членів сім'ї, а також уникнення труднощів, які виникають під час кримінально-правової оцінки діянь, пов'язаних із заподіянням шкоди членам сім'ї, запропоновані зміни до чинного кримінального законодавства.

Ключові слова: насильство, сім'я, родичі, близькі родичі, кримінальна відповідальність, життя, здоров'я.

Обраний нашим суспільством та державою напрям європейської інтеграції потребує втілення у вітчизняну правоохоронну практику визнаних світовим товариством стандартів захисту прав і свобод людини. Передусім, це стосується сім'ї у цілому та дітей, зокрема, які внаслідок психологічної, соціальної та особистісної незрілості, залежності від дорослих, недостатнього життєвого досвіду та багатьох інших чинників найменше захищені від небезпек, зокрема, «сімейного насильства», що може набувати своїх крайніх проявів – сексуального та фізичного насильства.

На міжнародному рівні, право вже досить давно приділяє особливу увагу запобіганню насильству в сім'ї та «особливо небезпечним формам жорстокого поводження з дітьми», до яких віднесено, зокрема, дитячу проституцію, дитячу порнографію, сексуальну експлуатацію дітей та деякі інші. Міжнародно-

правові засади запобігання жорстокому поводженню з дітьми на рівні ООН визначено базовими документами з прав людини та дитини: Загальною декларацією прав людини 1948 р. (ст. 5), Міжнародним пактом про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 7), Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), й іншими базовими міжнародно-правовими документами з прав дитини. У 1959 р. ООН схвалено документ, безпосередньо спрямований на захист дітей від насильства та порушення їх прав – Декларацію прав дитини. Однак вона не має юридично обов'язкової сили та містить лише рекомендації державам – учасникам. 20 листопада 1989 р. ухвалено Конвенцію ООН про права дитини: так звану «світову конституцію прав дитини», яка проголошує право на рівень життя, достатній для забезпечення розвитку дитини, ліквідацію насильства й сексуальної та економічної експлуатації дітей. Разом з цим, наявність такої кількості міжнародних документів, нажаль, не сприяє зниженню кількості злочинів, що вчиняються на рівні сім'ї (злочинів, виконавцями та (або) потерпілими у яких є члени сім'ї), зокрема, через складний механізм їх застосування та наявність прогалів та недосконалості чинного (у тому числі кримінального) законодавства.

Вагомий внесок у розробку питань кримінально-правової та кримінологічної характеристики насильства в сім'ї та напрямів протидії насильству в сімейній сфері зробили Ю. М. Антонян, Г. А. Аванесов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. Д. Гаухман, Я. І. Гілінський, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. Ф. Зелінський, В. М. Кудрявцев, В. В. Лунєєв, Л. В. Сердюк, П. А. Сорокін, А. А. Піонтковський, Д. А. Шестаков та інші науковці. Разом з цим, не вирішеним залишився пласт проблем, що стосуються як визначення кола складів злочинів, якими охоплюється відповідальність за «сімейне насильство», їх кримінально-правові характеристики в контексті особливостей суб'єкта злочину та потерпілого від насильства, відмежування від суміжних складів злочинів, так і напрями протидії цьому явищу. Разом з цим, останнім часом активізувалася діяльність суб'єктів законодавчої ініціативи у напрямі вдосконалення чинного кримінального законодавства.

Останніми значимими законодавчими ініціативами, метою яких є вдосконалення чинного кримінального законодавства,

яким передбачено відповідальність за посягання на «членів сім'ї» слід визнати: Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо посилення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї), поданий на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України В. М. Сушкевичем та С. М. Капліним (реєстр. №4036а від 06.06.2014) [1] (далі – проект закону №4036а від 06.06.2014) та Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо введення кримінальної відповідальності за злочини скоєнні по відношенню до членів своєї сім'ї), поданий на розгляд Верховної Ради України народним депутатом України К. О. Гузенком (реєстр. №4036а-1 від 17.06.2014) [2] (далі – проект закону №4036а-1 від 17.06.2014). Розглянемо їх більш детально та проаналізуємо положення законопроектів, керуючись положеннями сучасної доктрини кримінального права та спираючись на норми чинного законодавства.

Проектом закону №4036а від 06.06.2014 пропонується внести зміни до статті 67 Кримінального кодексу України (далі – КК), якими доповнити обставини, які обтяжують покарання при його призначенні, злочином щодо члена своєї сім'ї, а також доповнити розділ II Особливої частини КК «Злочини проти життя та здоров'я особи» новою статтею 128-1, якою пропонується встановити відповідальність за злочини, вчинені проти життя та здоров'я членів сім'ї.

Аналіз зазначеного законопроекту та пояснювальної записки до нього дають підстави вказати на окремі положення, що потребують доопрацювання.

1. Формулюючи положення запропоновані у законопроекті, автори наголошують на необхідності забезпечення більшої ефективності протидії злочинам проти життя та здоров'я щодо членів сім'ї шляхом введення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї і тим самим пропонують ввести у Розділ II Особливої частини КК «Злочини проти життя та здоров'я особи» новий для кримінального законодавства термін «члени сім'ї». При цьому, слід вказати, що визначення поняття «члени сім'ї» у чинному кримінальному законодавстві відсутнє, не визначають його і автори законопроекту ані в запропонованих змінах до чинного КК України, ані в пояснювальній записці до вищезазначеного законопроекту.

Для визначення цього терміну необхідно звертатися до п. 6 ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» де вказано, що «члени сім'ї – особи, які перебувають у шлюбі; проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою; їхні діти; особи, які перебувають під опікою чи піклуванням; є родичами прямої або непрямої лінії споріднення за умови спільного проживання». Вказане визначення поняття «члени сім'ї» занадто широке (з огляду на використані у ньому не чіткі формулювання) і не може повною мірою бути використане у кримінальному законодавстві через виникнення труднощів у правозастосовчій діяльності. Так, наприклад, окремі норми чинного КК України містять терміни «родичі», «близькі родичі», «потерпілий та його близькі», а у деяких випадках – ч. 2 ст. 396 КК України терміни «близькі родичі» та «члени сім'ї» передбачені в якості альтернативних. Кримінальний процесуальний кодекс України пунктом 1 ч. 1 ст. 3 визначає терміни «близькі родичі» та «члени сім'ї» лише у їх єдності. Сімейний кодекс України визначає лише поняття «сім'я». Враховуючи відсутність єдності у визначеннях вищезазначених термінах, а також їх конкретизації, це може призвести до виникнення проблем та плутанини при визначенні потерпілої особи від злочину, що пропонується (нова редакція ст. 128-1 КК України).

2. Автори законопроекту пропонують криміналізувати у новій ст. 128-1 КК України такі суспільно небезпечні діяння: (1) вчинення насильства в сім'ї, тобто умисного вчинення будь-яких дій фізичного характеру члену своєї сім'ї, що спричинили легкі (ч.1 у редакції ст. 128-1 КК України законопроекту), середньої тяжкості (ч. 2 у редакції ст. 128-1 КК України законопроекту) та тяжкі тілесні ушкодження (ч.3 у редакції ст. 128-1 КК України законопроекту); (2) необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження щодо члена своєї сім'ї; (3) умисне завдання удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій щодо члена своєї сім'ї, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень. Не зрозумілою залишається позиція авторів законопроекту щодо посилення кримінальної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, тобто умисного вчинення будь-яких дій фізичного характеру члену своєї сім'ї, які спричинили тяжке тілесне ушкодження, що потягло за собою смерть потерпілого або у разі умисного вбивства, або у разі заподіяння

смерті члену сім'ї через необережність. Виходячи зі змісту поданого законопроекту, можна зробити висновок, що у цих випадках винний буде підлягати кримінальній відповідальності на загальних засадах. Вважаємо, що така позиція не є прийнятною, оскільки виходячи з назви нової ст. 128-1 КК України «Вчинення насильства в сім'ї» було б доцільно передбачити усі випадки, що охоплюються поняттям «насильство».

3. Пропонується доповнити КК спеціальною нормою, що буде конкурувати з декількома загальними нормами II Розділу Особливої частини КК. Необхідна аргументація вказаних змін з пояснювальної записки до законопроекту не наведена. Вважаємо за доцільне звернути увагу на ті випадки, коли, наприклад, тілесні ушкодження або смерть заподіюються члену сім'ї в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок тяжкої образи або систематичного знущання з боку потерпілого. Крім того, аналіз досудової практики свідчить про труднощі, які виникають під час кримінально-правової оцінки діянь, пов'язаних із заподіянням шкоди здоров'ю одного з подружжя, наприклад, коли потерпілий (член сім'ї, який зазнав шкоду) відмовляється від звинувачень близького з певних мотивів.

Разом з цим, досить слушним вбачається часткове вирішення проблеми насильства в сім'ї шляхом внесення змін до статті 67 Кримінального кодексу України, якими доповнити обставини, які обтяжують покарання при його призначенні, вчиненням злочину щодо члена своєї сім'ї.

Проектом закону №4036а-1 від 17.06.2014 пропонується внести зміни до пункту б частини 1 статті 67 Кримінального кодексу України, якими доповнити обставини, які обтяжують покарання при його призначенні: «вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані», вчиненням «злочину щодо члена своєї сім'ї», а також доповнити окремі склади злочинів кваліфікуючими ознаками, якими буде передбачено посилення кримінальної відповідальності за вчинення злочину щодо члена своєї сім'ї.

Аналіз зазначеного законопроекту та пояснювальної записки до нього дають підстави вказати на окремі положення, що потребують доопрацювання.

1. Як і у випадку попереднього законопроекту, автор наголошує на необхідності ввести у КК новий термін «член сім'ї», у

чому він схожий з попереднім проектом закону, тому необхідності повторно розглядати це питання сенсу не має.

2. Щодо введення додаткових (нових для КК) кваліфікуючих ознак у ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 120, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 125, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129, ч. 3 ст. 130, ч. 4 ст. 130, ч. 3 ст. 133, ч. 2 ст. 144, ч. 3 ст. 146, ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153, слід вказати, що по-перше, призначаючи покарання суд вже має можливість врахувати факт вчинення злочину відносно неповнолітнього або малолітнього, особи похилого віку, адже вказані кваліфікуючі ознаки, як правило, вже передбачено законом чи вони визначені як обставини, що обтяжують покарання, зокрема, як вже було вказано, у п. 6 ч. 1 ст. 67 КК – вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані. По-друге, введення додатково вказаних кваліфікуючих ознак може погіршити становище винної особи (у тому числі неповнолітньої), яка, наприклад, була вимушена заподіяти шкоду (різного ступеня тілесні ушкодження або смерть) через систематичне знущання або приниження гідності з боку члена родини, що аж ніяк не буде сприяти реалізації напряду попередження насильства в сім'ї.

На наш погляд, є лише три з вказаних у законопроекті складі злочинів, у яких вказана кваліфікуюча ознака може бути введена – ч. 3 ст. 146, ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153 КК, адже механізм їх вчинення та особливості, що стосуються об'єктивної сторони можуть свідчити про наявність можливості їх «полегшеного» вчинення членами сім'ї, через наявні довірливі стосунки між членами родини зокрема. Однак, вказане питання може набути позитивного вирішення лише в результаті більш глибокого дослідження практики застосування вказаних норм, яка нажаль не має цілісного характеру.

В якості висновку слід вказати, що з метою забезпечення більшої ефективності протидії злочинам проти членів сім'ї, а також уникнення труднощів, які виникають під час кримінально-правової оцінки діянь, пов'язаних із заподіянням шкоди зазначеній категорії осіб, пропонуємо: по-перше, законодавчо закріпити у чинному законодавстві, у КК України зокрема, поняття «родичі», «близькі родичі», «члени сім'ї» у нормах, де вживаються вказані терміни; по-друге, посилити відповідальність за окремі прояви насильства в сім'ї шляхом встановлення криміна-

льної відповідальності за окремі діяння в якості кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак злочинів. Разом з цим, висвітлені у статті питання потребують подальших досліджень у напрямі вдосконалення чинного законодавства та заходів, спрямованих на протидію насильству в сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо посилення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї), реєстраційний номер 4036а від 06.06.2014 р. [Електронний документ] / Верховна Рада України : Законотворчість. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51238.

2. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо введення кримінальної відповідальності за злочини скоєнні по відношенню до членів своєї сім'ї), реєстраційний номер 4036а-1 від 17.06.2014 р. [Електронний документ] / Верховна Рада України : Законотворчість. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=51357.

Проведён анализ законопроектов относительно усиления ответственности за насилие в семье, согласно которым предлагается предусмотреть в разделе II Особенной части Уголовного кодекса Украины новый для уголовного законодательства термин «члены семьи». С целью обеспечения большей эффективности противодействия преступлений против членов семьи, а также во избежание трудностей, возникающих во время уголовно-правовой оценки деяний, связанных с причинением вреда членам семьи, предложены изменения в действующее уголовное законодательство.

Ключевые слова: *насилие, семья, родственники, близкие родственники, уголовная ответственность, жизнь, здоровье.*

The analysis of draft laws about strengthen the responsibility for the commission of domestic violence is conducted, according to which it is proposed to provide in chapter II of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine a new term for criminal legislation «family members». To ensure greater efficiency of counteraction to crimes against family members, and for avoiding difficulties in criminal-legal evaluation of the actions associated with causing harm to family members, some changes into the currently in force criminal law are proposed.

Keywords: *violence, family, relatives, close relatives, criminal liability, life, health.*

Стаття надійшла до редакції 10.11.2014
